

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

С. А. КОПИЛОВ

ІСТОРИОГРАФІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

**Методичні рекомендації
до семінарських занять для студентів
денної та заочної форм навчання**

Кам'янець-Подільський
2009

УДК 930.2(100)(075.8)

ББК 63.1(0)я73

К65

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол № 1 від 31 серпня 2009 року)

Рецензенти:

В. С. Степанков — доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного універси-
тету імені Івана Огієнка

Р. М. Постолювський — кандидат історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гу-
манітарного університету

Копилов С. А.

К65 **Історіографія всесвітньої історії** : методичні рекомендації
до семінарських занять для студентів денної та заочної
форм навчання / С. А. Копилов. — Кам'янець-Подільський :
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
Огієнка, 2009. — 44 с.

Даний методичний посібник призначений для студентів
історичних факультетів вищих навчальних закладів. Він містить пла-
ни семінарських занять, список пропонованих джерел і літератури до
кожного з них, методичні поради студентам у підготовці до занять та
термінологічний словник.

УДК 930.2(100)(075.8)

ББК 63.1(0)я73

© **Копилов С.А., 2009**

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Історіографії всесвітньої історії», як окрема компонента історичної науки, відіграє пріоритетну роль у підготовці професійних істориків, справляє великий вплив на формування масової історичної свідомості, історичної культури і мислення. Його **значення** у підготовці майбутніх фахівців істориків обумовлюється низкою чинників.

По-перше, його вивчення на старших курсах історичних факультетів, як і історичного джерелознавства, завершує підготовку історика-фахівця. В певній мірі ці дисципліни є вершинами історичної освіти, оскільки навчають критичному, тобто аналітичному, ставленню до свідчень про минуле, що складає основний зміст головного методу історії як науки: джерелознавство вчить критичному відношенню до історичних джерел, а історіографія — аналізувати праці істориків, що є головними історіографічними джерелами.

По-друге, навчає не переказувати історичні праці з сліпою вірою у непогрішимість і святість змісту написаного, а аналізувати їх та аналітично думати. Тому курс є своєрідним інтелектуальним трампліном до набуття навичок історико-аналітичного мислення, без якого не може бути справжнього історика.

По-третє, допомагає студенту швидше орієнтуватися у безмежному морі історичної літератури, правильно оцінювати результати минулого розвитку історичної науки.

По-четверте, дозволяє глибше зазирнути в історичний процес, краще усвідомити його закономірності й орієнтуватися у складних питаннях конкретної історії, даючи їм наукову оцінку, систематизувати здобутті знання в єдине ціле. Відтак студіювання проблем історіографії всесвітньої історії є найбільш ефективним засобом синтетичного пізнання і методологічного зростання фахівця-історика.

По-п'яте, дає змогу з наукових позицій узагальнювати та оцінювати нагромаджену попередніми поколіннями учених історичну спадщину, визначити не вивчені або недостатньо досліджені питання, намалювати шляхи їх подолання. Не випадково, ще в 1973 р. відомий радянський історик, академік О. Нарочницький зазначав, що раніше доводилося працювати десятиліттями, щоб хоча частково розібратися у картині розвитку історичної науки, а завдяки працям з історіографії це можна простудіювати за кілька місяців.

Особливість курсу «Історіографії всесвітньої історії» зумовлена складністю предметної сфери пізнання в історіографії — історичних знань: практичною безмежністю матеріалу, що вивчається; необхідністю солідної попередньої підготовки з власне історичних дисциплін і суміжних гуманітарних, зокрема, з філософії, політології, історії культури зарубіжних країн та ін.

Об'єктом пізнання в історіографії є історичні знання, представлені в працях і виступах фахових дослідників минулого — істориків, які формують науковий образ минулого на засадах поширених в історичній науці моделей і схем історичного пізнання (дослідження).

Предметом історіографії всесвітньої історії є закономірності нагромадження знань і розвитку історичної думки, становлення і збагачення історичної науки у головних країнах світу. Іншими словами, предметну сферу історіографії складають не сам історичний процес, не конкретні факти, події, явища історії, а лише ті, що мають безпосереднє відношення до розвитку знань про ці події, факти і явища:

- ◆ світоглядний складник — система ідей і цінностей історика, з позицій яких він сприймає і пояснює навколишній світ;
- ◆ методологічний (теоретичний) складник, що передбачає наявність у дослідника знань про мету, принципи і засоби здійснення історичного пізнання, а також його приналежність до визначеного наукового напрямку, школи, інституції;
- ◆ фактологічний (джерельний) складник, пов'язаний з умінням дослідника працювати з історичними джерелами і реконструювати на їх підставі минулу дійсність;
- ◆ соціально-культурний складник, який забезпечує присутність у створюваних істориком знаннях впливів соціального оточення, його ментальних структур, зокрема історичної пам'яті;
- ◆ психологічний і мовнолінгвістичні складники.

Хронологічні рамки курсу «Історіографії всесвітньої історії» охоплюють період від зародження і становлення історичних знань в найдавніших центрах світової цивілізації до сьогодення, а його **географічний ареал** — країни Європи і Америки. Водночас, щоб не порушувати загальної картини історії історичної думки, географічні межі останнього дещо розширені в тій частині, коли розглядається зародження міфологічної історичної думки в країнах Стародавнього Сходу (III тис. до н.е.) та розвиток історичних знань в найдавніших центрах світової цивілізації — державах Близького Сходу та Єгипту.

Мета курсу полягає у вивченні студентами закономірностей нагромадження історичних знань і розвитку історичної думки у провідних країнах Європи і Америки, становлення і збагачення світової історичної науки.

Основні **завдання** даного курсу впливають з самого предмета дисципліни і включають наступне:

- висвітлити процес зародження історичної думки у найдавніших центрах світової цивілізації;
- з'ясувати основні етапи розвитку історичної думки в провідних країнах Європи і Америки;

- визначити роль наукових осередків, товариств та видавничих інституцій у розвитку історичної науки, в популяризації її надбань в Україні і світі;
- схарактеризувати провідні наукові школи, напрями і течії та визначити їх взаємозв'язок з тенденціями світової історіографії;
- показати вплив історичної науки на розвиток суспільної свідомості, в т.ч. історичної, а також конкретно-історичних умов на розвиток історичних знань;
- розглянути зміну проблематики історичних досліджень у залежності від того чи іншого періоду, збагачення джерельної бази і вдосконалення основних методів досліджень;
- збагачувати уміння студентів працювати та аналізувати історіографічні джерела;
- закріпити навички студентів працювати з історіографічною літературою.

Пропонований посібник включає в себе наступні методичні елементи:

- плани семінарських занять;
- методичні поради щодо підготовки до семінарських занять;
- перелік рекомендованих історіографічних джерел і спеціальної літератури до окремих семінарських занять курсу «Історіографія всесвітньої історії»;
- термінологічний словник.

Вибір даних елементів зумовлений необхідністю розв'язання таких дидактичних завдань:

- забезпечити орієнтацію студентів у змісті кожної теми та концентрацію їх уваги на головному;
- організувати і систематизувати самостійну роботу студентів з історіографічними джерелами і науковою літературою;
- забезпечити поетапність засвоєння професійних знань і вмінь шляхом організації самостійної роботи.

ТЕМА 1. АНТИЧНА ІСТОРИОГРАФІЯ

1. Праця Геродота “Історія” та її роль у розвитку європейської історичної думки.
2. Минуле і сучасне в історичних працях Фукидіда та Ксенофонта.
3. Основний зміст “Історії Риму від заснування міста” Тита Лівія.
4. Історичні погляди Корнелія Таціта та Гая Светонія Транквілла.

Історіографічні джерела:

1. Историки Греции. Геродот. Фукидит. Ксенофонт. / Пер. с древнегреческого. — М., 1976. — С. 27-164
2. Историки античности: В 2-х т. — Т.1: Древняя Греция. — М., 1989.
3. Историки античности: В 2-х томах. — Т.2: Древний Рим. — М., 1989.
4. Историки Рима / Вст ст. С. Утченко. — М., 1970.
5. Геродот. История в девяти книгах. — М., 1972.
6. Ливий Т. История Рима от основания города: В 2-х т. — М., 1989.
7. Тацит К. Сочинения: В 2-х т. — М., 1969.

Література:

1. Доватур А.И. Повествовательный и скучный стиль Геродота. — Л., 1957.
2. Кнабе Г.С. Корнелий Тацит. Время. Жизнь. Книги. — М., 1984.
3. Крабе Г.С. Образы Рима в сочинении Тита Ливия // Кнабе Г.С. Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного Рима. — М., 1993.
4. Кузнецова Т.И., Миллер Т.А. Античная эпическая историография. Геродот. Тит Ливий. — М., 1984.
5. Лосев А.Ф. Античная философия истории. — М., 1977.
6. Лурье С.Я. Геродот. — М.; Л., 1947.
7. Миллер Т. Историческая проза Древней Греции // Историки Греции. Геродот, Фукидид, Ксенофонт. — М., 1976.
8. Мирзаев С.В. Полибий. — М., 1986.
9. Немировский А.И. У истоков исторической мысли. — Воронеж, 1979.
10. Полонская К.П. Поняева Л.П. Хрестоматия по ранней римской литературе. — М., 1984.
11. Рожанский И.Д. Античная наука. — М., 1980.
12. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. — М., 1979.
13. Сидорович О.В. Анналисты и антиквары. Римская историография конца III–I в. до н.э. — М., 2005.
14. Томашевская М. Историческая проза античности // Историки античности: В 2-х т. — М., 1989. — Т.1: Древняя Греция. — С. 5-30.
15. Тругина Н.Н. Политика и политики «золотого века» Римской республики. — М., 1986.
16. Утченко С.Л. Римская историография и римские историки // Историки Рима. — М., 1970.
17. Эллинизм: Восток и Запад / Отв. ред. Е.С. Голубцова. — М., 1992.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** слід розпочати зі з'ясування фактів біографії Геродота, зокрема, умов формування його особистості, звернувши увагу на подорожі до Малої Азії, Фінікії, Сирії, Гелліспонта, західного берега Чорного моря, Ольвії, Єгипету, Передньої Азії та ін. Далі доцільно перейти до характеристики праці Геродота «Історія», що демонструвала рішучий перехід від «опису земель» до історії у власнім сенсі слова. Саме він утвердив зв'язок понять «Історія», «дослідження», «пізнання» з метою укладення оповідання про хід справ людських. Греко-перські війни, що надихнули Геродота на написання своєї праці, вкладаються у чверть століття, але для висвітлення цих подій йому знадобилася величезна історична ретроспектива: витоки конфлікту він прослідковує у глибокому минулому втягнутих у нього країн і народів. Хоча тема «Історії» за своєю суттю воєнно-політична, Геродот нагромадив в ній масу різномірних, інколи єдиних у своєму роді свідчень з історичної географії, археології, етнографії, історії мореплавства і торгівлі, релігії і міфології, а тому важливо з'ясувати характер свідчень і матеріалів, використаних автором. Слід зауважити, що Геродот виступив першовідкривачем в галузі історичного методу: він уперше підійшов до історичного сюжету як проблеми, ставлячи перед собою конкретне пізнавальне завдання — пошук відповіді на питання: чому елліни і варвари воювали між собою?

Відповідаючи на **друге питання**, відзначить, що у Стародавній Греції історичний жанр досяг найвищого розвитку наприкінці V ст. до н.е. у Фукідіда. Його праця — оповідання про Пелопоннеську війну (394/3–391/390 до н.е.), тобто про нещодавню, «сучасну історію». Він описав ці події як очевидець, наводив тексти справжніх договорів, надписи та інші джерела, посилався на поетів і логографів, полемізував з Геродотом. Автор протиставив власну версію історії, метод і тему працям, темам і методу попередників. Фукідід — родоначальник прагматичної, наукової історіографії, заснованої на раціоналістичних методах пояснення подій і ретельному відборі достовірних свідчень. Слід вказати, що заслугою Фукідіда як історика було використання ним документальних джерел (текстів договорів, офіційних постанов та ін. документів), встановлення хронології, а також застосування відкритого ним методу реконструкції минулого шляхом ретроспективних узагальнень на підставі характеристики джерел, що збереглися. Також студенти повинні розглянути творчість давньогрецького історика Ксенофонта, відомості про життя якого можна знайти винятково в його власних творах і в пізній біографії, яку склав Діоген Лаертський в II ст. н.е. Основний історичний твір автора — «Грецька історія» (в 7 кн.), написаний з проспартанських та антидемократичних позицій, за роками, але не за методоло-

гією продовжує працю Фулідіда. У цьому творі Ксенофонт керується насамперед особистими симпатіями чи антипатіями до історичних осіб, чітко простежується також дидактико-моралізаторська спрямованість твору.

Характеризуючи у **третьому питанні** працю «Історія Риму від заснування міста» Тіта Лівія (59 до н.е. — 17 н.е.), студентам доцільно з'ясувати обставини створення цього твору, в якому автор уперше зробив спробу створити повну історію Риму. Головна позитивна відмінність праці полягала в тому, що вона характеризувала не окремі події, а передавала загальний дух того часу. Для Тіта Лівія становлення, розквіт і занепад римської громадянської держави стали головним стрижнем оповідання. Слід відзначити, що історик бачив своє завдання не в пошуку нових свідчень, а у відтворенні близьких до ідеалу картин життя народу, з їх громадянською доброчесністю та військовою доблестю. У викладі Лівія історія Риму постає не однією із багатьох історій, а як єдина і загальна, оскільки Рим втілював в себе весь відомий світ. Завдяки такому підходу твір Лівія слугував у більш пізній час моделлю, зразком для історій інших народів, згодом — національних історій. При характеристички праці Тіта Лівія доцільно наводити цитати із її тексту.

Четверте питання присвячено творчості римських істориків Публія Корнелія Таціта (бл. 55 — бл. 120) та Гая Светонія Транквілла (бл. 75 — бл. 160). Студенти повинні зупинитися на основних фактах біографій цих римських авторів і проаналізувати їхні твори. Слід відзначити, що Таціт вважав, що історика потрібно чесно описати недавнє минуле з його злочинами і ганьбою для нагучування нащадків. При цьому потрібно прославляти подвиг не більшості громадян, а тих хто не злякався кинути виклик тиранії. Таке бачення завдання дослідження вплинуло на композицію, відбір відомостей для «Історій» і «Анналів», в яких автор писав про події, що відбувалися в державі рік за роком. Але життя величезної імперії та її провінцій залишалось поза межами оповідання. Головна увага була прикута до самого Риму — імператорського двору, верхівки армії, сенату. Також слід зауважити, що близько 120 р. н.е. був написаний найважливіший твір Транквілла «Життя дванадцяти цезарів», від Юлія Цезаря до Доміціана. Він є важливою історичною пам'яткою завдяки багатству змісту, а його цінність зростає від об'єктивності й моральної суворості автора (історичний метод автора містив елементи критичного аналізу джерел).

ТЕМА 2. ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРИОГРАФІЯ

1. Християнська концепція історії. Основний зміст «Церковної історії народу англів» Беди Досточтимого.
2. «Діяння саксів» Видукінда як історичне і літературне джерело.
3. “Хроніка” Тітмара Мерзебурзького як джерело з історії германо-слов’янських відносин.
4. Історичні праці Іоахима Флорського та Гвіберта Ножанського.

Історіографічні джерела:

1. Беда Достопочтимый. Церковная история народа англвов / Пер. с лат., ст., прим. В. Эрхлимана. — СПб., 2001.
2. Видукиннд Корвейский. Деяния саксов / Вст. Ст. Г.Э. Санчука. — М., 1975.
3. Гельмонд. Славянская хроника. — М., 1963.
4. Григорий Турский. История франков / Пер. с лат. В.Д. Савукова. — М., 1987.
5. Джаксон Т.Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе (середина XI—середина XIII в.): Тексты, перевод, комментарий. — М., 2000.
6. Длугош Ян. Грюнвальдская битва. — М.-Л., 1962.
7. Лиутпранд Кремонский. Антаподосис; Книга об Оттоне; Отчет о посольстве в Константинополь / Пер. с лат. и ком. И.В. Дьяконова. — М., 2006.
8. Матузова В.И. Английские средневековые источники IX—XIII вв.: Тексты, перевод, комментарий. — М., 1979.
9. Робер де Клари. Завоевание Константинополя. — М., 1986.
10. Титмар Мерзебургский. Хроника. В 8 кн. / Пер. с лат. И.В. Дьяконова. — М., 2005.

Література:

1. Блок М. Апология истории или ремесло историка (Феодальное общество. Условия жизни и духовная атмосфера). — М., 1986.
2. Вайнштейн О.Л. Западноевропейская средневековая историография. — М., 1964.
3. Введение // Лиутпранд Кремонский. Антаподосис; Книга об Оттоне; Отчет о посольстве в Константинополь / Пер. с лат. и ком. И.В. Дьяконова. — М., 2006.
4. Гофф Жак Ле. Интеллектуалы в средние века / Пер. с фр. А. Руткевич. — СПб., 2003.
5. Данилов Д.В. Gens Anglorum Беды Достопочтенного: в поисках английской идентичности // Образы прошлого и коллективная идентичность в Европе до начала нового времени. — М., 2003.
6. Заборов М.А. Введение в историографию крестовых походов (Латинская хронография XI—XIII веков). — М., 1955.
7. История Византии: В 3-х т. — М., 1967. — Т.3.
8. Каждан А.П. Византийская культура (X—XII вв.). — М., 1968.
9. Косминский Е.А. Историография средних веков. V — середина XIX вв.: Лекции. — М., 1963.

10. Люблинская А.Д. Источниковедение истории средних веков. — М., 1955.
11. Неретина С.С. Образ мира в „Исторической библии” Гистара де Мулена // Из истории культуры средних веков и Возрождения. — М., 1976.
12. Савукова В. Григорий Турский и его сочинение // Григорий Турский. История франков / Пер. с лат. В.Д. Савукова. — М., 1987.
13. Санчук Г.Э. Видукинд Корвейский и его «Деяния саксов» // Видукинд Корвейский. Деяния саксов / Вст. ст. Г.С. Санчука. — М., 1975.
14. Санчук Г.Э. Видукинд Корвейский и его «Деяния саксов» // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений. — М., 1973.
15. Санчук Г.Э. Политические взгляды Видукинда Корвейского // Исследования по славяно-германским отношениям. — М., 1971.
16. Триллих В. Епископ из Мерзебурга Титмар и его “Хроника” // Титмар Мерзебургский. Хроника: В 8 кн. / Пер. с лат. И.В. Дьяконова. — М., 2005.
17. Уколова В.И. Античное наследие и культура раннего средневековья. — М., 1989.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** доцільно розпочати з визначення місця історичних творів в культурі середньовіччя, що були чисельними і різноманітними за своєю тематикою і жанром: аннали, хроніки, біографічні і автобіографічні твори, історії окремих світських і церковних співтовариств, генеалогії правлячих і аристократичних династій, агіографічні твори тощо. Слід зауважити, що середньовічні автори, наслідуючи античних, сприймали минуле як скарбницю прикладів, що демонстрували зразки гідної або іншої поведінки і виявляли типові ситуації трагічного чи щасливого ходу подій; минуле переосмислювалося в категоріях моралі і етики, слугувало джерелом повчання. За звичай, історичне оповідання мало свого роду хронологічний каркас, в середині якого доволіно групувалися факти минулого. Слід пам'ятати, що основи християнської богословської історії були закладені головним теологом латинської церкви Аврелієм Августином, єпископом Гіпсонським (354–430). Тут також слід зупинитися на творчості першого англійського історика Беди Досточтимого (672/673–бл. 735), який ввів в історіографію відлік часу від Різдва Христового, що почав широко застосовуватися в XI ст.

Друге питання семінарського заняття присвячене характеристиці хроніки «Діяння саксів» німецького історика Відукінда Корвейського (бл. 925–980). Намагаючись прославити подвиги саксів та їх королів, він на основі саг, пісень, переказів, античних і середньовічних джерел, власної поінформованості описав історію саксів і королів Саксонської династії (Генріха I і Оттона I). Події в «Діяннях» автор довів до 967 р., подав цікаві свідчення з історії саксо-слов'янських відносин. При характеристики праці Відукінда доцільно наводити цитати із її тексту.

Розгляд **третього питання** доцільно розпочати з характеристики життя і діяльності Тітмара Мерзебургського (975–1018) — німецького хроніста і церковного діяча: в 1009–1018 рр. — єпископа Мерзебургського, (Саксонія). Слід наголосити на тому, що Тітмар є автором «Хроніки» у восьми книгах, над якою він працював у 1012–1018 рр. У цьому творі викладені події, що мали місце в Німеччині і в сусідніх країнах в проміжку з 908 до 1018 рр. Хроніка насичена багатим фактичним матеріалом, який стосується, в тому числі, німецько-слов'янських взаємин, але відрізняється тенденційністю, особливо у викладі німецько-польських відносин. Тітмар також оповідає про Київську Русь (доцільно процитувати), яку, втім, не вважав слов'янською країною. Свідчення «Хроніки» дозволяють зв'язати в загальний контекст дані «початкового руського літопису» з політичною історією середньовічної Європи.

У заключному (**четвертому**) питанні доцільно проаналізувати історичні погляди італійського ченця Іоахіма Флорського (1132–1202), який у своїх творах «Вічне Євангеліє», «Вступ до апокаліпсису» та ін. стверджував, що після послідовної зміни ряду царств, чи «станів», настане тисячолітнє царство Христа на землі. Проголошуючи поступовість, стадійність розкриття божественного у земному, історіософія І. Флорського актуалізувала необхідність оновлення не лише душ, а й світу. Вона була своєрідним каталізатором оновлення підходів у тлумаченні історичного процесу. Також необхідно зупинитися на історичних поглядах Гвіберта Ножанського (1053–1124) — відомого середньовічного хроніста, що належав до французької знаті. Він був автором ряду творів, серед яких: «Діяння Бога через франків», «Про реліквії святих», автобіографічної праці «Про моє життя» та ін., що служать блискучим зразком критичного налаштування середньовічних хроністів.

ТЕМА 3. ВІЗАНТІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

1. Ранневизантійська історична література (пізноантична історична проза IV–V ст., церковні історики, Прокопій Кесарійський).
2. Розвиток візантійської історичної думки класичного періоду VII–XII ст. (Феофан і його послідовники, Михаїл Псел, історична проза епохи Комнінів, Никита Хоніат).
3. Історична проза пізньої Візантії (XIII– перша половина XIV ст.).

Історіографічні джерела:

1. Анна Комнина. Алексиада / Вст. ст., пер., комент. Я.Н. Любарського. — М., 1965.
2. Бибинов М.В. Byzantinorossica: Свод византийских свидетельств о Руси. — М., 2004.

3. Две византийские хроники X века (Псамафийская хроника. Иоанн Камениата. Взятие Фессалоники). — М., 1959.
4. Константин Багрянородный. Об управлении империей: Текст, перевод, комментарий / Под ред. Г.Г. Литаврина и А.П. Новосельцева.. — М., 1989.
5. Лев Диакон. История / Пер. М.М. Копыленко, ст. М.Я. Сюзюмова, коммент. М.Я. Сюзюмова, С.А. Иванова. — М., 1988.
6. Михаил Псел. Хронография / Пер., ст. и примеч. Я.Н. Любарского. — М., 1978.
7. Памятники византийской литературы IX-XIV веков. — М., 1969.
8. Памятники византийской литературы IV-IX веков. — М., 1968.
9. Прокопий Кесарийский. Война с готами / Пер. с греч. С. П. Кондратьева. Вступ. ст. З.В. Удальцовой. — М., 1950.
10. Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история / Пер. А.А. Чекакловой. — М., 1993.
11. Свод древнейших письменных известий о славянах. Т.1-2. — М., 1991 — 1995.
12. Симоката Ф. История / Пер. С.П. Кондратьева. — М., 1957.
13. Чичуров И.С. Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феодата, «Бревиарий» Никифора. Тексты, перевод, комментарии. — М., 1980.

Література:

1. Бибииков М.В. Историческая литература Византии. — СПб., 1998.
2. Бибииков М.В. Развитие исторической мысли // Культура Византии (вторая половина VII-XII в.). — М. 1989.
3. Каждан А.П. Книга и читатель в Византии. — М., 1974.
4. Культура Византии. XIII-XV вв. — М., 1991.
5. Липшиц Е. Очерки истории византийского общества и культуры (VIII — первая половина IX века). — М.-Л., 1961.
6. Любарский Я.Н. Византийские историки и писатели. — СПб., 1996.
7. Любарский Я.Н. Михаил Псел. Личность и творчество (К истории византийского предуманизма). — М., 1978.
8. Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н. э. // Вестник древней истории. — 1941. — № 1.
9. Удальцова З.В. Византийская культура. — М., 1988.
10. Удальцова З.В. Развитие исторической мысли и культура Византии IV — первой половины VII в. — М., 1989.
11. Удальцова З.В. Развитие исторической мысли // Культура Византии (IV — первая половина VII вв.). — М., 1984.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** слід розпочати із з'ясування особливостей культурного розвитку Візантії, в тому числі й у сфері історіописання, зумовлених низкою чинників: конфесійне різноманіття, поступове перетворення християнства у пануючу світогляду та ідеологічну систему, продовження античних традицій тощо. На

основі аналізу творів авторів початкового періоду візантійської історіографії (пізноантична історична проза IV-V ст., церковні історики, Прокопій Кесарійській) потрібно довести, що для них було характерним збереженням традицій античних оповідань про історію, а домінуючими рисами були виняткова увага до світських і політичних подій, спадщини Римської імперії, моральна риторика і дидактичний пафос творів, турбота про літературну виразність і драматизм оповідань.

Друге питання передбачає характеристику розвитку візантійської історичної думки класичного періоду VII-XII ст. У цей період практично припинилося створення історичних творів світського характеру, написаних освіченими мирянами і відмічених авторською позицією. Головним жанром стає всесвітньо-історична хроніка, зорієнтована на біблійну модель історії людства, починаючи від створення світу. Історична свідомість візантійських авторів підпорядковується системі загальних світоглядних та історичних уявлень, сформованих християнством. Автори цього періоду по суті ігнорують завдання встановлення взаємозв'язку подій та оцінки ступені їх значимості. Вони широко використовують легенди і казкові оповідання, не відокремлюючи їх від достовірних відомостей. В X ст. відбувається підйом тимчасово придушеної традиції античної освіченості та інтелектуальної культури, а в XI-XII ст. спостерігається підйом візантійської історіографії, що знайшов прояв у появі низки видатних авторів і створенні яскравих творів, що виходили за межі канону всесвітньо-історичної хроніки, а також творів історико-мемуарного характеру. При характеристики праць візантійських авторів доцільно наводити цитати із текстів їх творів.

Третє питання присвячено розгляду історіографії завершального періоду візантійської історії (до 1453 р.), що характеризувався розвитком попередніх тенденцій і не був відзначений новими оригінальними явищами. Історіографічна продукція цього періоду відображала співіснування двох достатньо відособлених традицій: світської і церковної. Представники світської традиції належали до кола ерудитів і прихильників класичної освіти, поєднували у своїй творчості заняття різними видами літературної та інтелектуальної діяльності. В їх творах знайшли відображення досить напружені відносини з ортодоксальним духовенством і окремими гуртками візантійських інтелектуалів. Упродовж XIV-XV ст. формуються і набувають достатньо стійкого характеру зв'язки візантійських ерудитів з діячами італійського Відродження, котрі черпали у візантійській вченості втрачені або забуті Заходом знання про античну, насамперед, грецьку культуру.

ТЕМА 4. ІСТОРИОГРАФІЯ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

1. Гуманістична історіографія: раціоналізація погляду на минуле, культурна програма відродження минулого.
2. Риторична школа та історичні праці її представників.
3. Ерудитська критична школа: відкриття першоджерел, збір і обробка матеріалу, раціональна критика і введення наукового апарату.
4. Політична школа: предмет історії — боротьба політичних партій за владу.
5. Історіографія Реформації і Контрреформації в Німеччині та у Франції.

Історіографічні джерела:

1. Бэкон Ф. История правления короля Генриха VII. — М., 1990.
2. Бэкон Ф. Сочинения: В 2-х т. — М.1977 — 1978.
3. Боден Ж. Метод легкого познания истории / М.С.Бобкова, В.И.Уколова, Н.А.Хачатурян (Отв. ред.). — М., 2000.
4. Валла Лоренцо. Об истинном и ложном благе. О свободе воли. — М., 1989.
5. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе нации. — М.; К., 1994.
6. Гвиччардини Франческо. Сочинения. — М., 1934.
7. Гоббс Т. Левиафон или материя, форма и власть государства церковного — М., 1936.
8. Гуманистическая мысль итальянского Возрождения / [Сост., авт. вступ. ст., отв. ред. Л.М. Брагина]. — М., 2004.
9. Итальянские гуманисты о церкви и религии. / Под ред. М.А.Гуковского. — М., 1963.
10. Макиавелли Никколо. Сочинения. — М., 1934. — Т. 1.
11. Макиавелли Никколо. Избранные сочинения. — М., 1982.
12. Макиавелли Н. История Флоренции. — Л., 1987.
13. Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. с іт. А. Перепада. — К., 1998.
14. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век) / Под ред. Л.М. Брагиной. — М.; Л., 1985.

Література:

1. Андреев М.Л., Хлодовский Р.И. Итальянская литература зрелого и позднего Возрождения. — М., 1988.
2. Барг М.А. Историзм Фрэнсиса Бекона // Вопросы истории. — 1986. — № 11.
3. Барг М.А. Историзм Фрэнсиса Бекона // Бэкон Ф. История правления короля Генриха VII. — М., 1990.
4. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение. Проблемы и люди. — М., 1995.
5. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм. — М., 1977.
6. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Идеалы и практика культуры. — М., 2002.
7. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: идейные поиски // Гуманистическая мысль итальянского Возрождения / [Сост., авт. вступ. ст., отв. ред. Л.М. Брагина]. — М., 2004.

8. Брагина Л.М. Социально-этические взгляды итальянских гуманистов. — М., 1983.
9. Бурлацкий Ф.М. Загадка и урок Никколо Макиавелли. — М., 1977.
10. Вайнштейн О.Л. Западноевропейская средневековая историография. — М., 1964.
11. Виноградов К.Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. — Л., 1975.
12. Данилова И.Е. Альберти и Флоренция. — М., 1997.
13. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения / Под ред. Л.М. Брагиной. — М., 2001.
14. Киссель М.А. Джамбаттиста Вико. — М., 1980.
15. Книга в культуре Возрождения. — М., 2002.
16. Косминский Е.А. Историография средних веков. V — середины XIX вв.: Лекции. — М., 1963.
17. Кузнецов Г. Идеи и образы Возрождения. — М., 1979.
18. Культура и общество Италии накануне нового времени. — М., 1993.
19. Культура Возрождения XVI века — М., 1997.
20. Культура эпохи Возрождения: Сб. ст. — Л., 1986.
21. Левин В.Г. Исторические взгляды Себастьяна Франка // Средние века. — Вып.6. — М., 1955.
22. Лифшиц М.А. Джамбаттиста Вико // Вико Дж. Основания новой науки об общей природе нации. — М.; К., 1994.
23. Медведев И.П. Византийский гуманизм XIV-XV вв. — Л., 1976.
24. Петров М.Т. Итальянская интеллигенция в эпоху Ренессанса. — Л., 1982.
25. Ракитская И.Ф. Политическая мысль итальянского Возрождения: гуманизм конца XIV — XV вв. — Л., 1984.
26. Рутенбург В.И. Италия и Европа накануне нового времени: Очерки. — Л., 1974.
27. Рутенбург В.И. Титаны Возрождения. — Л., 1976.
28. Хоментовская А.И. Лоренцо Валла — великий итальянский гуманист. — М.; Л., 1964.
29. Человек в культуре Возрождения. — М., 2001.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** передбачає характеристику епохи Ренесансу, що ознаменована суттєвими змінами в сфері культури і соціального життя, але вони не носили характеру радикального розриву з попередньою традицією. Історичні твори цього періоду відмічені низкою нових рис в системі уявлень про історію, методи роботи історика і тематику. Літературну течію в рамках ренесансної культури, включаючи твори на історичні теми, називають гуманізмом. Важливо відзначити, що європейська історіографія епохи Ренесансу не була однорідною. Такі важливі для італійської гуманістичної історіографії ознаки, як наслідування античним авторам, відмова від релігійного пояснення історичних подій, конфесіональна індіферентність, секуляризація і раціоналізація витлумачення розвитку суспільства, не отримали повно-

цінного втілення в історичних творах, створених за межами Італії. А в межах іншого важливого соціально-ідеологічного і світоглядного руху епохи, яким була німецька Реформація, релігійне і теологічне тлумачення історії не лише зберегло домінуюче значення, але й отримало подальший імпульс для розвитку в полеміці з теоретиками римо-католицького табору.

Друге питання передбачає характеристику праць представників риторичної школи, фундатором якої був флорентійський історик Леонардо Бруні Аретіно (1370/74–1444). З написаної ним «Історії Флоренції» в 12 книгах (1439 р.) слід відраховувати початок нового періоду європейської історіографії. У цій праці відобразилося типова для історичної продукції нової епохи пильна увага до історії окремих народів і держав, що мало своєю мотивацією не лише умоглядний інтерес до минулого, але вирішення актуальних політичних завдань. Бруні демонструє дивовижну залежність від риторичних схем і логічних моделей античної історіографії, наслідуючи Тіта Лівія. Описуючи історію політичної боротьби, він не стільки прагнув дотримуватися достовірності та глибини цих подій, скільки літературної витонченості, цікавості й повчальності. Також потрібно розглянути творчість інших представників цієї школи: Поджо Браччоліні, Антоніо Коччо, кардинала Рембо та ін.

Відповідаючи на **третє запитання**, слід вказати, що «прагматичній історіографії» Бруні протистояв напрям, що ґрунтував підстави наукової критики джерел і який називають «єрудитською критичною школою». Його представники були менш прив'язані до політичних пристрастей, з повагою ставились до джерел і фактів, намагаючись зберегти їх автентичність і претендували на об'єктивність опису подій. Критика джерел, усунення середньовічних нашарувань і фальсифікацій, відновлення «правди» складала головний зміст їхніх праць. Такий підхід не передбачав широких узагальнень нагромадженого фактичного матеріалу, а лише докладний і послідовний опис перевірених фактів. Засновником напряму був Флавіо Бьондо (1392–1463), який підготував декілька обширних праць, в яких подав описи політики, права, освіти, армії, культури давнього Риму. До заслуг цього історика слід віднести запровадження трьохчленного поділу історії на три періоди: давню (античну), середньовічну і нову. Метод Бьондо продовжив його учень Помпоній Лето (1428–1498), який теж критично ставився до джерел, викривав середньовічні спотворення у хроніках і церковній літературі. Принцип наукової критики, насамперед філологічної, високо підніс Лоренцо Валла (1407–1457), який одним із перших звернув увагу на історичний характер усіх знань. Його «Трактат про підробленість Константинова дару» став одним із найбільш відомих прикладів аргументованої критики достовірності історичного джерела.

Даючи відповідь на **четверте питання** слід вказати, що в ранній новий час політична діяльність у Європі стала більш різноманітною

і строкатою — утвердження національних держав, зміцнення абсолютистських порядків, боротьба династій за гегемонію тощо. У таких умовах історія та історична література набули поважного значення в обґрунтуванні насамперед політичних претензій — династичних, церковно-релігійних, станово-групових та інших. Не випадковим було й переміщення інтересу гуманістів від мовно-етичних проблем в історико-політичну сферу. Нова «політична» школа ще більшою мірою звернула погляди у минуле з метою «витягнути» практично корисний досвід політичної діяльності. Найповніше відбили вказані ідейні засади італійські вчені — Нікколо Макіавеллі (1469–1527) та Франческо Гвіччардіні (1483–1540), найголовніші праці яких слід проаналізувати.

П'яте питання передбачає розгляд історіографії доби Реформації і Контрреформації в Німеччині та Франції. Потрібно проаналізувати погляди німецького гуманіста, євангелічного реформатора і сподвижника Лютера Ф. Меланхтона (1497–1560) — автора низки політично-богословських творів і трактатів та Себастьяна Франка (1499–1542/1543), у поглядах якого відбився гуманістичний раціоналізм. Тут також потрібно проаналізувати погляди представника ренесансного історизму, французького правника Жана Бодена (1530–1596), вплив якого на європейську історіографію був поважним. Випереджаючи епоху, Боден вважав історію окремою наукою з властивим їй методом. Мінливість людського суспільства (держави) навела його на думку про еволюцію людства від стану дикунства до цивілізації. Зміст історії вчений бачив у зародженні, розвитку і загибелі держави.

ТЕМА 5. ПРОСВІТНИЦЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ.

1. Західноєвропейська історіографія наприкінці XVII — на початку XVIII ст.
2. Історичні погляди французьких просвітителів.
3. Історична думка англійського просвітицтва.
4. Просвітицька історіографія в Німеччині.
5. Соціально-історичні погляди північноамериканських просвітителів.

Історіографічні джерела:

1. Американские просветители. Избр. прозв.: В 2-х т. — М., 1968-1969. — Т.1-2.
2. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. — М., 1994.
3. Болингброк Г. Письма об изучении и пользе истории. — М., 1978.
4. Вольтер Ф. История Карла XII, короля шведского. — СПб., 1909.
5. Вольтер Ф. Статьи и материалы. — М.-Л., 1948.
6. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. — М., 1977.
7. Монтескье Ш. О духе законов. — М., 1999.
8. Пейн Т. Избранные сочинения. — М., 1959.

9. Руссо Ж.Ж. Трактаты. — М., 1969.
10. Тьюро А.Р. Избранные философские произведения. — М., 1937.
11. Франклин Б. Избранные произведения. — М., 1956.
12. Юм Д. Англия под властью Стюартов: В 2-х т. — СПб., 2001-2002.

Література:

1. Алексеев-Попов В.С. О социальных и политических идеях Жан-Жака Руссо // Руссо Ж.Ж. Трактаты. — М., 1969.
2. Альбина Л.Л. Вольтер-историк в своей библиотеке // Новая и новейшая история. — 1979. — № 2.
3. Барг М.А. Эпохи и идеи: становление историзма. — М., 1987.
4. Барг М.А. Историческая мысль английского просвещения. Болинброк // Болинброк Г. Письма об изучении и пользе истории. — М., 1978.
5. Виноградов К.Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. — М., 1975.
6. Волгин В.П. Развитие общественной мысли во Франции в XVIII в. — М., 1977.
7. Гольберг Н.М. История США в произведениях Т. Пейна и Б. Франклина // Основные проблемы истории США в американской историографии. — М., 1971.
8. История в энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л., 1978.
9. Косминский Е.А. Вольтер как историк // Вольтер. Статьи и материалы. — М.-Л., 1948.
10. Люблинская А.Д. Историческая мысль в Энциклопедии // История в энциклопедии Дидро и Д'Аламбера, — Л., 1978.
11. Момджян Х.Н. Французское Просвещение XVIII века. — М., 1983.
12. Моряков В.И. Из истории эволюции общественно-политических взглядов просветителей конца XVIII века. — М., 1981.
13. Мошковская Ю.Я. Георг Форстер — немецкий просветитель и революционер XVIII века (1754-1794). — М., 1961.
14. Попов Б. Эдуард Гибон — историк, писатель и мыслитель эпохи Просвещения (1737-1794) // Новая и новейшая история. — 1993. — №3.
15. Просветительские движения в Англии / Под ред. Н.Мещеряковой — М., 1990.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа. — М., 1962.
17. Согрин В.В. Идеиные течения в Американской революции XVIII века. — М., 1980.

Методичні рекомендації

Розкриваючи **перше питання**, слід зауважити, що новий імпульс історіографія отримала в останній третині XVII — XVIII ст., час, який дослідники називають віком **Просвітництва**, розуміючи під терміном широкий інтелектуальний рух в країнах Європи і Північної Америки зі своєрідним духовним центром у Франції. Ідеї Просвітництва знайшли вираз насамперед у філософії, а також в суспільній і політичній думці, літературі, мистецтві, історіографії.

Необхідно схарактеризувати інтелектуальну ситуацію в Європі наприкінці XVII ст., відзначивши наслідки наукової революції цього століття: розробку нових методів пізнання і принципів наукового дослідження, появу теорій природного права і суспільного договору, започаткування внутрішньої критики джерел у середньовічних текстах (Л.А. Мураторі (1672–1750) «Італійські історики» в 21 т.). Доцільно проаналізувати інтелектуальну ситуацію початку XVIII ст., насамперед, звернути увагу на історичні погляди Дж. Віко (1668–1744), Г. Болінброка (1678–1751) та ін. Слід відзначити, що погляди діячів Просвітництва характеризувало критичне відношення до влади і традицій. У запропонованій новій системі цінностей вищим критерієм постали розум і здоровий глузд, які протиставлялися забобонам, становій нерівності, верховенству церкви. Віра в силу розуму давала надії на швидкий культурний прогрес людства.

Друге питання передбачає аналіз найбільш крупної колективної праці французьких просвітителів під редакцією Ж. Д'Аламбера (1717–1783), Д. Дідро (1713–1784) «Енциклопедії чи Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел» (1751–1772) і праць істориків-філософів Ш. Луї де Монтеск'є (1689–1755), Ф. Вольтера (1694–1778) та ін. Доцільно звернути увагу на теорію прогресу, детально представлену в творах двох авторів: незавершеному нарисі економіста і державного діяча Ж. Тюрго (1727–1781) та праці Ж. Кондорсе (1743–1794) «Нарис картини прогресу людського розуму»; полеміку між «германістами» і «романістами» щодо походження суспільства і держави у Франції. Слід відзначити, що в історичному пізнанні почали утверджуватися ідеї індивідуальності, універсальності, прогресу. Історики зосередилися на виявленні в минулому загальних закономірностей шляхом порівняння історій різних народів і епох.

Прискорення плину подій напередодні та в ході Французької революції кінця XVIII ст. й поширення в суспільстві усвідомлення того, що історія твориться людьми, зруйнували статичність часу і безпосередню залежність майбутнього та сьогодення. Сучасні події і непередбачуване майбутнє віднині опинилися поза увагою зацікавлень істориків. Тим самим було започатковане модерну історичну науку в сучасному її розумінні.

Розгляд **третього питання** доцільно розпочати з характеристики діяльності істориків ерудитів у Британії: заснування Лондонського королівського наукового товариства (1660), нового британського Товариства антикварів (1686), вивчення археологічних знахідок, надписів, монет, генеалогічних і хронологічних таблиць, створення на основі приватних колекцій Британського музею в Лондоні (1753), Національного музею старожитностей в Единбурзі (1780) тощо. Доцільно відзначити зростання інтересу антикварів до нещодавнього минулого країни — періодів Англійської революції XVII ст. і Реставрації, видання у 40–70-х рр. парламентських актів, документів і памфлетів попереднього століття.

Четверте питання присвячене розгляду просвітницької історіографії в Німеччині, де просвітницька ідеологія була розвинута слабше внаслідок політичної роздробленості, економічної відсталості та ін. Слід зауважити, що німецькі ерудити цікавились питаннями політичного устрою, вивчали головним чином правові документи та їх значення в житті країни. Історія часто розглядалася як збір казусів, прикладів для демонстрації тих чи інших висновків. За таких умов важко було створити наукове товариство, що займалося б публікацією текстів з єдиної німецької історії (лише Г. Лейбніц (1646–1716) видав трьохтомник «Брауншвейзькі історики»). Далі потрібно проаналізувати внесок у німецьку філософію історії І. Канта (1724–1804), Й.Ф. Шиллера (1759–1805), Й.К. Гатгерера (1727–1799), А.Л. Шльоцера (1735–1809). Насамкінець, украй важливо проаналізувати працю відомого німецького філософа І.Г. Гердера (1744–1803) «Ідеї до філософії історії людства», який сформулював власне розуміння культури — як способу життя суспільства.

Розпочинати **п'яте питання** доцільно із характеристики північноамериканського просвітництва, зокрема відзначити його особливості: революційну та антиколоніальну спрямованість. Далі студенти повинні проаналізувати соціально-історичні погляди північноамериканських просвітителів Б. Франкліна (1706–1790), Т. Пейна (1737–1809), Т. Джеферсона (1743–1826), Дж. Адамса (1735–1826), при цьому доцільно наводити цитати із текстів їх праць.

ТЕМА 6. ІСТОРІОГРАФІЯ РОМАНТИЗМУ

1. Ідейно-теоретичні засади романтичної історіографії.
2. Романтизм в історичній думці Німеччини.
3. Романтичні ідеї в історіографії Англії.
4. Французька романтична історіографія.
5. Вплив ідей романтизму на історичну думку США.
6. Ідеї романтизму в історичній думці південних і західних слов'ян.

Історіографічні джерела:

1. Берк Э. Размышления о революции во Франции. — М., 1993.
2. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. — М., 1977.
3. Гегель Г.-В.-Ф. Лекции по философии истории. — СПб., 1993.
4. Гизо Ф. История цивилизации в Европе. — М., 1996.
5. Гизо Ф. История цивилизации во Франции: В 4-х т. — СПб., 1877–1881.
6. Дройзен И.Г. История эллинизма: В 2-х т. — М.; СПб., 2003.
7. Карлейль Т. Тепер и прежде. — М., 1994.
8. Карлейль Т. Французская революция: История. — М., 1991.
9. Маколей Т. Англия и Европа. Избр. эссе. — СПб., 2001.
10. Маколей Т. История Англии от восшествия на престол Якова II // Т. Маколей Пол. собр. соч в 16 т. — СПб., 1860–1866.
11. Минье Ф. История Марии Стюарт. — СПб., 1866.

12. Минье. История Французской революции / Пер. с фр. — СПб., 1897.
13. Ранке Л. Об эпохи новой истории. — М., 1898.
14. Тьерри О. История завоевания Англии норманнами. — СПб., 1868.
15. Тьерри О. Опыт истории происхождения и успехов третьего сословия. — М., 1937.
16. Шатобриан Ф.Р. Замогильные записки / Пер. с фр. О. Гринберг, В. Мильчиной. — М., 1995.

Література:

1. Алпатов М.А. Политические идеи французской буржуазной историографии XIX века. — М., 1949.
2. Бендрикова Л. А. Французская историография революции 1848-1849 годов во Франции. — М., 1969.
3. Болховитинов Н.Н. Становление исторической науки в США // История США: В 4-х т. — Т.1. — М., 1983.
4. Виноградов К.Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. — Л., 1975.
5. Далин В.М. Французские историки эпохи Реставрации // Далин В.М. Историки Франции XIX -XX веков. — М.,1981.
6. Дементьев И.П. Теория американской исключительности в исторической мысли США // Вопросы истории. — 1986. — №2.
7. Ерофеев Н.А. Английская историческая наука 30-40 годов XIX в. // Маркс-историк. — М., 1968.
8. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / Под ред. И.Дементьева. — М.,1990.
9. Историография истории южных и западных славян. — М., 1987.
10. Кареев Н.И. Томас Карлейль. Его жизнь, его личность, его произведения, его идеи. — СПб., 1903.
11. Каримский А.М. Философия истории Гегеля. — М.,1988.
12. Обломиевский Д. Французский романтизм. — М., 1947.
13. Реизов Б.Г. Французская романтическая историография (1815-1830). — Л., 1956.
14. Саймоне Дж. Карлейль / Пред. С. Бэлзы. — М., 1981.
15. Свет Я.М. Уильям Хиклинг Прескотт и его открытие Америки // Новая и новейшая история. — 1977. — №1.
16. Уткин А.И. Американская историография колониального периода // Основные проблемы истории США в американской историографии. — М., 1971.
17. Федосова Е.И. Франсуа Гизо: историк и государственный деятель // Новая и новейшая история. — 1997. — №2.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** слід розпочати з характеристики суспільно-політичних стосунків та інтелектуальної ситуації в Європі на межі XVIII–XIX ст. Реакції на Французьку революцію і наступну епоху наполеонівських війн в Європі викликали розчарування в раціоналізмі, підважило оптимістичну візію Людини і Прогресу. Тож філософське осмислення минулого і сьогодення народило на початку

XIX ст. такий своєрідний інтелектуально-культурний феномен як романтизм, що охопив сфери мислення і творчості. Світоглядні засади романтизму були підготовлені розвитком філософської думки кінця XVIII — початку XIX ст., котра осмислювала ідеї Просвітництва з дещо відмінних позицій. Перші контури нового світобачення минуло були намальовані у фундаментальній праці німецького філософа Й.Г. Гердера (1744–1803), що була спробою написати загальну історію розвитку світу, яка б органічно поєднувала природу і людину. Також світоглядною підставою романтизму послужила німецька класична філософія (Й.Г. Фіхте, Ф.В. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля), що найбільше підходила для «підправлення» зайвого оптимізму Просвітництва і пояснення краху сподівань на пришествя «царства Розуму».

Даючи відповідь на **друге питання**, слід відзначити, що в першій половині XIX ст. найбільших успіхів історична наука досягла в Німеччині, де ідеалістична філософія історії спрямовувала історичні дослідження на пізнання індивідуального і неповторного в минулому й висунула теоретико-пізнавальні орієнтири в обґрунтуванні конкретних проявів ідей «народного духу» і «національної держави». Німецька «історична школа» в частині наукової історіографії (Б. Нібур, Л. Ранке, Й. Дройзен та ін.), відмовившись загалом від апріорних універсальних історіософських побудов, зосередилася на дослідженні одиничних історичних об'єктів, насамперед античності й середньовіччя, де намагалася відшукати коріння німецької нації. Дослідження ж локальних історичних об'єктів вимагало критичного опрацювання джерел. Так зародився «критичний, філолого-історичний метод», фундаторами якого стали Б. Нібур (1776–1831) і А. Геерен (1760–1842). Вони заклали підвалини критичного методу опрацювання джерел як необхідної умови наукової історіографії, емпіричного дослідження локальних історичних об'єктів.

Фундатором суворого об'єктивного емпіричного історичного дослідження, що ґрунтувалося виключно на критиці джерел та їх максимальному використанні в конкретній практиці, вважають Л. Ранке (1795–1886) вдіють йому першість у зверненні до архівних джерел, їх публікації тощо. Він запровадив нову форму занять в німецьких університетах — семінари, на яких студенти вивчали джерела й готували по них реферати з наступним їх обговоренням. Водночас акцент на державотворчі аспекти під впливом тогочасних політичних завдань німецької нації зумовив політичну спрямованість історіографії й визначив її майбутній національно-консервативний характер. Це позначилося на творчості учнів і послідовників Л. фон Ранке, котрі сформували дві генерації німецьких істориків і відповідні напрями історичної науки — т.зв. Пруську школу (Г. Трейчке (1834–1896), Г. фон Зібель (1817–1895) та ін.) з історично обґрунтованим міфом про національну місію Пруссії та «неоранкіанців» (М. Ленц (1859–1932), Е. Маркс та ін.) з концепцією єдності політико-релігійного і духовного розвитку Німеччини. Домінування цих напрямів у німецькій історич-

ній науці призвело до того, що альтернативний напрям розгляду минулого — «культурна історія» — перетворився на опозиційну науку, представники якої займалися переважно суміжними гуманітарними дисциплінами й залишалися поза університетами.

Третє питання передбачає характеристику романтичної історіографії в Англії, де виразником нових настроїв став політичний діяч і публіцист Е. Бьорк (1729–1797), який у 1790 р. опублікував працю «Роздуми про революцію у Франції і ставлення деяких лондонських товариств до цієї події». Подальша англійська історіографія зосередилась на висвітленні й обґрунтуванні «правильності і природності» англійського шляху розвитку, який ототожнювався з компромісом 1688 р. — зразком культурного розв'язання суспільних суперечностей. Низкою творів апологетичного змісту збагатив історичну думку Т. Маколей (1800–1859), а Т. Карлейль (1795–1881) засудив жахи Французької революції. Характеристика їх творчості передбачає наведення уривків з їх праць.

Четверте питання завбачує розгляд романтичної історіографії у Франції. Тут на межі XVIII — XIX ст. були опубліковані праці Ж. де Местра (1753–1821) та Ф.Р. Шатобріана (1768–1848), в яких консервативний романтичний погляд на революцію обґрунтовувався релігійним, провіденціальним баченням історії. Водночас, романтична течія в історіографії була представлена і в працях прихильників ліберальних перетворень суспільства: О. Тьєррі (1795–1856), Ф. Гізо (1787–1874), Ф. Мінье (1796–1884), Ж. Мішле (1798–1874). Вони приділяли велику увагу політичній історії середньовіччя і нового часу, поєднувалися плідні ідеї просвітників (критика дворянської аристократичної системи управління, твердження про можливість раціонального пізнання і прогресивний розвиток людських суспільств) і романтиків. Ці погляди були доповнені міркуваннями про нові принципи демократії — свободі слова, совісті, друку, участі народу в управлінні через систему виборів. При аналізі їх творчості доцільно навести цитати з робіт французьких істориків.

При розгляді **п'ятого питання** необхідно вказати, що романтичні впливи проявилися також в історіографії США. Політичні проблеми молодої держави, віра в особливу місію Нового світу стосовно «старої» Європи були сприятливим ґрунтом для американського романтизму. Провідним істориком «ранньої школи» був Дж. Бенкрофт (1800–1891), який завершував освіту Геттинггенському університеті, звідки виніс головні ідеї ліберального романтизму. Підсумком його історичних студій стала 10-томна «Історія Сполучених Штатів». Історію він розглядав через втілення ідеї моральності, яку пов'язував з християнством, а також конкретного народу, обраного Богом для її втілення. Таким «вибраним» народом вчений вважав американський, який розвивається у напрямку до досконалості, причиною чого стало не тільки провидіння, але й сприятливі природні умови Америки та еміграція туди кращої частини європейців-пуритан, які привнесли у свідомість нової нації «дух свободи».

При розгляді **заключного питання** слід показати, що романтичні ідеї знайшли сприятливий ґрунт серед народів Центральної і Південно-Східної Європи, де могутньою хвилею розгорталися слов'янське національне відродження й зростали визвольні рухи по-неволених слов'янських народів. Ці ідеї відповідали прагненням відновити дійсну історію власного народу, затуманену і спотворену історіографією панівних націй. Слід звернути увагу на оригінальні історичні праці, в тому числі методологічного плану, польського історика Й. Лелевеля (1786–1861), чеського історика Ф. Палацького (1798–1876) та інших авторів.

ТЕМА 7. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ І ШКОЛИ ПОЗИТИВІСТСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ.

1. Позитивізм в інтелектуальному житті країн Європи і Америки: Сен-Сімон, О.Конт.
2. Позитивізм в історичній думці Франції.
3. Позитивістська історіографія в Англії: основні напрямки досліджень.
4. Німецька історіографія другої половині XIX ст. «Малонімецька школа».
5. Позитивізм в історіографії Італії.
6. Утвердження позитивізму в історіографії США.

Історіографічні джерела:

1. Дебидур А. Дипломатическая история Европы: В 2-х т. — М., 1947.
2. Дройзен И.Г. История / Пер. с нем. Г.И. Федоровой, под ред. Д.В. Скляднева — СПб., 2004.
3. История XIX века: В 8 т. / Под ред. Лависса и Рамбо; пер. с фр., 2-е доп. и испр. изд. под ред. Е.В. Тарле. — М., 1938-1939.
4. Лампрехт К. История германского народа: В 3-х т. — М., 1894-1896.
5. Ланглуа Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. — СПб., 1899.
6. Олар А. Политическая история французской революции. — М., 1938.
7. Тэн И. История Французской революции. — Харьков, 1913.
8. Эшли У. Экономическая история Англии в связи с экономической теорией. — М., 1897.

Література:

1. Вайнштейн О.Л. Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX-XX веках / Под ред. В.И. Рутенбурга. — Л., 1979.
2. Виноградов К.Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. — Л., 1975.
3. Далин В.М. Токвиль и Вторая империя (К истории написания “Старого порядка”) // Далин В.М. Историки Франции XIX-XX веков. — М., 1981.
4. Данилов А.И. Проблемы аграрной истории раннего средневековья в немецкой историографии конца XIX — начала XX века. — М., 1958.

5. Дементьев И.П. Американская историография гражданской войны в США (1861–1965). — М., 1963.
6. Дементьев И.П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX–XX вв.). — М., 1973.
7. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / Под ред. И.Дементьева. — М., 1990.
8. Зверева Г.И. Организация исторической науки в Великобритании в новой и новейшее время. — М., 1986.
9. Кареев Н. Историки французской революции: В 3-х т. — Л., 1924.
10. Кунина А.Е. США: методологические проблемы историографии (практика исследований). — М., 1988.
11. Лукин Н.М. Альфонс Олар (1849–1928) // Лукин Н.М. Избранные труды. — М., 1960. — Т.1.
12. Основные проблемы истории США в американской историографии. От колониального периода до гражданской войны 1861–1865 г. — М., 1971.
13. Основные проблемы истории США в американской историографии, 1861–1918 г. — М., 1974.
14. Патрушев В.И. Взлет и низвержение Карла Лампрехта (1856–1915) // Новая и новейшая история. — 1995. — №4.
15. Савельева И.М. Обретение метода // Дройзен И.Г. Историка / Пер. с нем. Г.И. Федоровой, под ред. Складнева Д.В. — СПб., 2004.
16. Смоленский Н.И. Политические категории немецкой буржуазной историографии (1848–1871). — Томск, 1982.
17. Стельмах С.П. Исторична наука України епохи класичного історизму. XIX — початок XX ст.: Монографія. — К., 2005.
18. Таран Л. Историческая мысль Франции и России: 70-е годы XIX — 40-е годы XX века. — К., 1994.
19. Таран Л.В. Французька історіографія (70-ті роки XIX — 80-ті роки XX ст.). — К., 1991.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** слід розпочати з характеристики теоретичних засад позитивістської філософії, що поряд з природними явищами включила в обрій своїх зацікавлень людину і суспільство. Слід окреслити джерела позитивізму в історіографії, зокрема схарактеризувати філософсько-історичну систему К.А. де Сен-Сімона (1760–1825), стрижнем якої стало положення про закономірність і прогресивність розвитку людського суспільства, а також концепцію соціологічної історії засновника філософії позитивізму О. Конта (1798–1857). Важливо також проаналізувати вплив позитивізму на інтелектуальне життя Європи і Америки, зокрема посилення уваги професійних дослідників минулого до вдосконалення «техніки» опрацювання документів і підготовки історичних праць.

Друге питання передбачає аналіз позитивістської історіографії у Франції. Доцільно проаналізувати творчість відомого літературознавця та історика І. Тена (1828–1893), який намагався внести

сциєнтичні (наукові) методи у всі галузі знання, а історію перетворити в «експериментальну» науку. Слід розглянути науковий доробок Е. Лавіса (1842–1922), який наголошував на завданні істориків залишатися на ґрунті докладних позитивних фактів та їх наукової інтерпретації, усуваючи на бік будь-які політичні й філософські теорії. Також необхідно зупинитися на науковій творчості професорів Сорбони Ш. Ланглуа (1863–1929) і Ш. Сеньобоса (1854–1942), які опублікували підручник історичного методу «Вступ до вивчення історії», що став класичним зразком позитивістської методології. В ньому майже вся увага була зосереджена на методах збору і опрацювання історичних документів, водночас автори застерігали від широких узагальнень, виведення «історичних законів», залишаючи цю справу соціологам. Слід також звернути увагу на творчість А. Олара (1849–1928) і дослідників історії міжнародних відносин А. Сореля (1842–1906), А. Дебідурі (1847–1917) та ін.

Даючи відповідь на **третє питання**, слід відзначити, що соціологічне бачення історії знайшло гідних наступників у Англії, де позитивістка філософія була доповнена цілісною доктриною соціальної еволюції Г. Спенсера (1820–1903). Значної популярності в європеїській історіографії набула праця Г.Т. Бокля (1821–1862) «Історія цивілізації в Англії», що була класичним прикладом застосування позитивістської методології. Крім того, доцільно зупинитися на характеристичі наукового доробку Р. Гріна (1837–1883), С. Гардінера (1821–1902), Дж. Тревельяна (1838–1928), а також істориків-економістів Т. Роджерса (1825–1890), У. Кенінгема (1849–1919), А. Тойнбі (1852–1883), Дж. Гобса (1858–1940). Останній, зокрема, плідно працював над проблемою імперіалізму, якій присвятив свої праці «Еволюція сучасного капіталізму» та «Імперіалізм».

У **четвертому питанні** доцільно схарактеризувати вплив процесу об'єднання німецьких земель навколо Пруссії на інтелектуальне життя країни (зростання ролі університетів, диференціація історії за спеціалізацією, започаткування нової історичної періодики та документальних видань тощо). Необхідно вказати, що провідні позиції у німецькій історіографії посідали представники «малонімецької школи» (пруські дослідники), що були близькими до офіційних правлячих кіл. У конкретно-історичних дослідженнях вони намагалися прослідкувати історію німців і обґрунтувати потребу їхнього державного об'єднання під зверхністю Пруссії. Слід зупинитися на характеристичі праць істориків глави «малонімецької школи» Й. Дройзена (1818–1884), Фр. Мейнеке (1862–1954) та інших її представників. Слід також звернути увагу і зупинитися на характеристичі праць учених школи «економічної історії» Г. Шмоллера (1838–1917), К. Блюхера (1847–1930), прихильника культурно-історичного методу К. Лампрехта (1856–1915), дослідника історії військового мистецтва Г. Дельбрюка (1848–1929) та ін.

Відповідь на **п'яте питання** передбачає характеристику позитивістської течії в історіографії Італії. Створення єдиної італійської держави призвело до значного прогресу в розвитку історичної науки (реформа університетської освіти, створення загальнонаціональної системи державних архівів, заснування історичних товариств, започаткування видання історичних часописів та ін). Провідну роль в італійській академічній історіографії останньої третини XIX ст. відіграла філологічна школа (П. Віллари, Дж. Де Блазііс, Дж. Де Лева, К. Тівароні та ін.), діяльність якої мала позитивні результати щодо удосконалення техніки історичного дослідження, покращення якості публікації документів тощо. Вчені цієї школи працювали переважно в галузі медієвістики. Зусиллями офіційної історіографії утверджується концепція Рісорджименто як «об'єднання зверху», як «королівського завоювання» (Ф. Рікотті, Дж. Сіотто Пінтор, Н. Бьянкі), зароджується історіографія південного питання (Л. Франкетті, С. Сонніно, Дж. Фортунато), а зусиллями А. Оріані (1852–1909) поширюються експансіоністські ідеї.

Заключне, **шосте питання**, передбачає розгляд позитивістської історіографії в США. Слід звернути увагу на 6-томну «Історію США» Дж. Скулера (1839–1920), що була однією з перших узагальнюючих праць з історії США від війни за незалежність і до громадянської війни. Також доцільно схарактеризувати науковий доробок Г. Адамса (1838–1918), Дж. Фіске (1842–1901), Ч. Бірда (1874–1948), а також одного із зачинателів економічного напрямку в американській історіографії Ф. Тернера (1861–1932). Останній, зокрема, в монографії «Про значення межі в американській історії» наголошував, що американська історія — це продукт умов Нового Світу, а послідовне просування «меж» на Захід визначило основні риси характеру американців і їх суспільно-політичні інститути.

ТЕМА 8. ОБЛИЧЧЯ ІСТОРІОГРАФИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

1. Соціологічна історія М. Вебера.
2. Історія цивілізацій А.Д. Тойнбі.
3. Ідея історії Р.Д. Коллінгвуда.

Історіографічні джерела:

1. Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма / Пер. с нем. — Ивано-Франковск, 2002.
2. Вебер М. Избранное: Образ общества / Пер. с нем. — М., 1994.
3. Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем. — М., 1990.
4. Вебер М. Политические работы 1895 — 1919. — М., 2003.
5. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография / Пер. с англ. — М., 1980.

6. Тойнби Арнольд Дж. Дослідження історії: В 2-х т. / Пер. з англ. — К., 1995.
7. Тойнби А.Д. Постигание истории / Пер. с англ. — М., 1990.
8. Тойнби А.Д. Цивилизация перед судом истории. — СПб., 1995.
9. Тревьельян Дж. М. Социальная история Англии. — М., 1959.
10. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии истории: В 2-х т. / Пер. с нем.. — М., 1998.

Література:

1. Виноградов В.Н. Макс Вебер и “либеральный империализм” // Новая и новейшая история. — 1988. — №2.
2. Гайденок П.П., Ю.Н.Давыдов. История и рациональность: социология М.Вебера и веберовский ренессанс. — М.,1991.
3. Зверева Г.И. Организация исторической науки в Великобритании в новой и новейшее время. — М., 1986.
4. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / Под ред. Н.Дементьева и А.Патрушева. — М., 2000.
5. Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки: Учебное пособие для студентов / Под ред. И.П.Дементьева, А.И.Петрусева. — М., 2002.
6. Кроче Б. Теория и история историографии. — М., 1998.
7. Могильницкий Б.Г. История исторической мысли XX века. Курс лекций. — Вып. 1: Кризис историзма. — Томск, 2001.
8. Момзен В. Макс Вебер и историческая наука // Новая и новейшая история. —1990. — №4.
9. Орлова М.И. Германская революция 1918–1919 гг. в историографии ФРГ. — М., 1986.
10. Патрушев А. Ренессанс Макса Вебера: истоки, дискуссии, теории // Новая и новейшая история. — 1993. — №1.
11. Репина Л.П., Зверева В.В., Румянцева М.Ф. Теория истории: Уч. пособие. — М., 2002.
12. Севастьянов Г.Н. Историческая наука в США от первой до окончания Второй мировой войны // История США. — Т.3. — М., 1985.
13. Семенов Ю.Н. Социальная философия А. Тойнби. Критический очерк. — М., 1980.
14. Смоленский Н.И. К критике концепции Макса Вебера о природе исторического познания // Новая и новейшая история. — 1985. — №3.
15. Согрин В.В. Критические направления немарксистской историографии США XX века. — М.,1987.
16. Согрин В.В., Зверева Г.И., Репина Л.П. Современная историография Великобритании. — М., 1991.
17. Тишков В.А. История и истории в США. — М., 1985.
18. Хачатурян В.М. Проблема цивилизации в “исследовании истории” А.Тойнби в оценке западной историографии // Новая и новейшая история. — 1991. — №1.
19. Шарифжанов И.И. Английская историография в XX в. — Казань, 2004.
20. Шпакова Р. Макс Вебер в 1918 г. // Новая и новейшая история. — 1997. — №1 .

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** слід розпочати з характеристики епохи зламу XIX–XX ст., коли на розвиткові історичної науки позначилися фундаментальні наукові відкриття (теорія відносності, квантова теорія, генетика тощо), успіхи інших наук про Людину і Суспільство — соціології, психології, етнології, антропології тощо. Немаловажний вплив на розвиток історіографії вчинили бурхливі суспільно-політичні події — війни, революції, соціальні, національні та антиколоніальні рухи. Усе це спричинило рух за перегляд попередніх методологічних підвалин науки в цілому й історичної зокрема, появу плюралізму у виборі дослідницьких моделей. Інтелектуальна криза початку XX ст. розтягнулася аж до закінчення Другої світової війни й позначилася на історичній думці. З одного боку, вона породила нові філософсько-історичні конструкції Б. Кроче, О. Шпенглера, А. Дж. Тойнбі, П.Т. де Шардена, які намагалися сконструювати нові концепції закономірної світової історії, однак їхній вплив на історіографічну практику виявився не таким відчутним. З іншого боку, фахових істориків, які у більшості надавали перевагу нейтрально-ідеологічному позитивізму, не залишали байдужими нові методологічні підходи, що мали практичне застосування.

Слід відзначити, що особливе місце серед «руйнівників» класичного канону позитивістської історіографії належить німецькому історикові, соціологу і філософу М. Веберу (1864–1920), якому вдалося подолати крайній релятивізм і запропонувати своє трактування процесу пізнання минулого, як спиралося на «ідеальні типи» — моделі співвіднесення об'єктів реальності з їх вербальним представленням; такий підхід усував перешкоди на шляху пізнання реального минулого, залишаючи лише частку релятивізму.

Даючи відповідь на **друге питання**, слід вказати, що сумніви у єдності історичного розвитку людства, що знайшли відображення у багатьох філософських концепціях на межі XIX–XX ст., викликали спроби ряду мислителів (М. Данилевського, О. Шпенглера, П. Сорокіна) віднайти стрижень філософської історії у побудові історичної теорії локальних цивілізацій. Утім, найвищого розвитку вони досягли у творчості англійського історика А.Д. Тойнбі (1889–1975). У його фундаментальній 12-томній праці «Дослідження історії» (1934–1961) предметом історичного дослідження стало життя людських суспільств. Вчений поділив історію людства на ряд локальних цивілізацій (які в свою чергу поділялися на первинні, вторинні і третинні), що мали однакову внутрішню схему, чи функціональний закон розвитку. Поява, становлення і занепад цивілізацій, яких вчений нараховував 21-ну, характеризувалися такими чинниками, як зовнішній Божественний поштовх і енергія, виклик і відповідь і, нарешті, відхід і повернення. Історичний час на манер античної історіографії розумівся у відомій мірі як циклічний. Велике значення набували порівняння і аналогії, що дозволяли встановлювати цикли, оцінювати розвиток у часі. При цьому кожна із п'яти основних

цивілізацій (західна, східно-християнська, ісламська, індуська, далекосхідна), які вирізнялися дослідником, успадковували риси попередніх цивілізацій. А із західною цивілізацією Тойнбі пов'язував надії на порятунок та інтеграцію усіх діючих нині семи цивілізацій.

У **третьому питанні** потрібно зупинитися на творчості англійського історика, професора Оксфордського університету Р.Д. Коллінгвуда (1889–1943), який в 1939 р. приступив до написання великої роботи, в якій передбачав утвердити ідею історії як самостійної науки. Підготовлені ним матеріали і роздуми побачили світ 1946 р. у праці «Ідея історії», опублікованій посмертно. Більшу частину книги вчений присвятив аналізу основних етапів розвитку «ідеї історії», прослідковуючи її від античності до початку ХХ ст. Наголошуючи на свідомісному характері історичного сприйняття, він, однак, не зводив історичну думку до мистецтва. Історична уява, підкреслював учений, прагне бути істиною і, як така, піддається логічним операціям. Коллінгвуд не займався вивченням історичного процесу як такого, а дивився на нього через мислення людини, історика. Зосередившись на історичному пізнанні, англійський вчений запровадив поділ минулих подій на зовнішню сторону (рухи фізичних об'єктів — людей і предметів) і внутрішню — пов'язану зі свідомістю, думкою, психологією. Причина історичних подій, таким чином, лежить у сфері думки і завдання історика вичерпується віднайденням і «програванням» думок, які викликали ту чи іншу подію. За такого підходу «вся історія є історією думки».

ТЕМА 9. ШКОЛА “АННАЛІВ” ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ІСТОРИЧНУ ДУМКУ НОВІТНЬОГО ЧАСУ

1. Організаційні і методологічні засади формування школи «Анналів» (Е. Дюркгейм, А. Берр, Ф. Сіміан, В. де ла Блаш).
2. Концептуальне бачення історії М.Блока і Л.Февра.
3. Діяльність «другого покоління Анналів» (Ф.Бродель, Е. Лабрусс).
4. Особливості й здобутки історіографічного виробництва «третьох Анналів».
5. «Четверті Анналі»: переосмислення історіографічних практик і нові експерименти в історії.

Історіографічні джерела

1. «Анналы» на рубеже веков: антология. — М., 2002.
2. Блок М. Апология истории или ремесло историка (Феодалное общество. Условия жизни и духовная атмосфера) / Пер. с фр., 2-е изд. — М., 1986.
3. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории. — М.; Л., 1957.
4. Бродель Ф. Материальная цивилизация. Экономика и капитализм XV-XVIII вв.: В 3-х т. — М., 1986-1990.
5. Бродель Ф. Свидетельство историка // Французский ежегодник. — М., 1984.

6. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3-х т. — М., 2002-2004.
7. Гофф Жак Ле. Интеллектуалы в средние века. — СПб., 2003.
8. Февр Люсьен. Бои за историю / Пер. с фр. — М., 1991.

Література

1. Адо А.В. Великая французская революция и ее современные критики // Буржуазные революции XVIII-XIX вв. в современной зарубежной историографии. — М., 1986.
2. Адо А.В. Современные споры о Великой французской революции // Вопросы методологии и истории исторической науки. — Л., 1977.
3. Адо А.В., Смирнов В.П. Послевоенная французская историография новой и новейшей истории Франции // Новая и новейшая история. — 1977. — №6.
4. Афанасьев Ю.Н. Ведущее направление французской историографии // Современная зарубежная немарксистская историография: Критический анализ. — М., 1989.
5. Афанасьев Ю.Н. Историзм против эклектики. Французская историческая школа «Анналов» в современной буржуазной историографии. — М., 1980.
6. Афанасьев Ю.Н. Фернан Бродель и его видение истории. Предисловие // Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. — М., 1996. — Т.1: Структуры повседневности: возможное и невозможное. — С. 6-28.
7. Бессмертный Ю. Как же писать историю? Методологические веяния во французской историографии 1994-1997 гг. // Новая и новейшая история. — 1998. — №4.
8. Блуменау С.Ф. Современная французская историография Вандеи и Шуанрин // Новая и новейшая история. — 1992. — №1
9. Годшо Ж. О книге Ф. Фюре // Французский ежегодник 1979. — М., 1981.
10. Грабски А.Ф. Фернан Бродель: Вопросы методологии истории // Новая и новейшая история. — 1990. — №5.
11. Грибко А. «Неподвижная история» Ле Руа Ладюри // Философско-методологические основы гуманитарного знания: Сборник аспирантских работ. — М., 2001.
12. Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа «Анналов». — М., 1993.
13. Гуревич А.Я. Марк Блок и «Апология истории» // Блок М. Апология истории или ремесло историка. — М., 1986.
14. Гуревич А.Я. Уроки Люсьена Февра // Февр Люсьен. Бои за историю. — М., 1991.
15. Далин В.М. Французская история XX века (Судьбы школы «Анналов») // Далин В.М. Историки Франции XIX-XX веков. — М., 1981.
16. Дилигенский Г. Обзор журнала «Annales Economies. Societes civilizations» // Вопросы истории. — 1962. — №7.
17. Добролюбовский А.О. Школа «Анналов» — «новая историческая наука». — М., 2000.
18. Дюпон-Мельниченко Ж.Б., В.Ададуров. Французська історіографія XX століття: Навчальний посібник. — Львів, 2001.
19. История ментальностей. Историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. — М., 1996.
20. Ковальченко И.Д. Теоретико-методологические проблемы истории науки: заметки и размышления о новых подходах // Новая и новейшая история. — 1995. — №1.

21. Коротков С.Н. Современная западная историография о французской буржуазии эпохи Великой французской революции // Критика концепций современной буржуазной историографии: отечественная и зарубежная история. — Л., 1987.
22. Ле Гофф Ж. Существовала ли французская историческая школа «Анналов» // Французский ежегодник 1968. — М., 1970.
23. Манфред А.З., Собуль А. // Французский ежегодник 1976. — М., 1978.
24. Могильницкий Б.Г. История исторической мысли XX века. Курс лекций. — Вып.3: Историографическая революция. — Томск, 2008.
25. Портреты историков: Время и судьбы. — Т.2: Всеобщая история. — М.; Иерусалим, 2000.
26. Ревель Ж. История и социальные науки во Франции: на примере эволюции школы «Анналов» // Новая и новейшая история. — 1998. — № 5,6.
27. Репина Л.П. «Новая историческая наука» и социальная история. — М., 1998
28. Репина Л.П. Парадигмы социальной истории в исторической науке XX столетия (Обзор) // XX век: Методологические проблемы исторического познания: Сб. обзоров и рефератов: В 2-х ч. — М., 2001. — Ч.1.
29. Таран Л. Французська історіографія (70-ті роки XIX — 80-ті роки XX ст.). — К., 1991.
30. Трубишкова Н.В. Историческое движение «Анналов». Институциональные основы: традиции и новации: Автореферат. дис. ... доктора ист. наук. — Томск, 2007.
31. Эмар М. История и компаративизм // Новая и новейшая история. — 1999. — №5.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше питання** слід розпочати з характеристики суспільно-політичних умов діяльності наприкінці XIX ст. покоління істориків «методичної школи», чи істориків-позитивістів, а також традицій і механізмів спадковості, що зв'язали рух «Анналів» з їх безпосередніми попередниками і вчителями. Слід звернути увагу, що історичний метод — основний арсенал практик верифікації і аргументації, прийнятих в історичному дослідженні, — був створений наприкінці XIX ст. і маже не зазнав змін у подальшому. Саме тоді в історичній науці сформувалася нова концепція об'єктивності наукового знання, в якому «істинним» визнається дослідження, верифіковане експериментально; створюється уявлення про професійне наукове товариство і колективний характер наукової діяльності. Відтак, історичний рух «Анналів», створений у подальшому, уявляється закономірним етапом розвитку, свідченням «зрілості» наукової парадигми, що дала французькій історіографії статус інтелектуальної традиції світового значення. Слід звернути увагу на дискусію між істориком Ш. Сеньобосом, що аналізував епистемологічні труднощі свого ремесла з точки зору практики історичного методу, і соціолога-теоретика Ф. Сіміана, який викривав теоретичну слабкість свого опонента. В останнього «перші Анналі» запозичили основні аргументи для формування цілей і завдань «пробле-

матизуючої», соціально-орієнтованої історії. Необхідно також проаналізувати вплив Е. Дюркгейма, А. Берра, В. де ла Блаша на фундаторів школи «Анналів», зокрема відзначити, що М. Блок більш окреслено тяжів до застосування в історії соціологічних схем, до дослідження колективної психології в душі Е. Дюркгейма і заперечував методи французької гуманітарної географії, тоді як його старшого колегу Л. Февра, навпаки, вабили праці Відаля де ла Блаша, і ще у більшій ступені — психологія індивіда в історії. Також доцільно відзначити роль у становленні історичної науки формування професійної періодики.

У другому питанні, насамперед, доцільно схарактеризувати соціально-політичний контекст розвитку історичної науки у Франції початку ХХ ст. Не дивлячись на перемогу у світовій війні, що стала вододілом між науковими поколіннями вчених-істориків, загальним мотивом епохи стає ідейне банкрутство науки і соціальна некорисність історії, що виявилась неспроможною передбачити соціальну катастрофу. Криза виявила себе у великій кількості рівнів, розбивши, як здавалося, всі сильні сторони професії початку століття. До того ж її наукова легітимність стала предметом оспорювань з боку молодих соціальних наук. Загальна наукова криза мала і свою інституційну глибину: дисципліна вступила в смугу стагнації, а потім — відносної регресії, а літній вік виходу на пенсію провокував ідейний консерватизм і старіння корпорації істориків. На підставі аналізу наукових публікацій Л. Февра і М. Блока доцільно проаналізувати складові «класичної концепції» засновників журналу «Аннали економічної і соціальної історії»: заміна «подійної», оповідальної історії історією проблематизуючою; пріоритет соціальної і економічної проблематики; міждисциплінарний синтез.

Третє питання передбачає характеристику діяльності представників «другого покоління Анналів», що заклали інституціональні основи майбутнього руху. Його успіх не можна пояснити наявністю особливої «доктрини Анналів», що формувала дослідження відповідного зразку, хоча самі «другі Анналі» задля своєї легітимізації постійно підкреслювали відносини прямої спадковості з починаннями Л. Февра і М. Блока, намагаючись зміцнити засвоєння їх інтелектуального спадку через утворення власних інститутів. Вкрай важливо проаналізувати головні праці найвідомішого представника цього покоління «школи Анналів» Ф. Броделя «Середземне море, середземноморський світ в епоху Філіпа II» і «Матеріальна цивілізація. Економіка і капіталізм XV–XVIII ст.», а також розглянути його концепцію історичного часу різних швидкостей, зокрема, одне з її ключових понять — «велика тривалість» (*longue duree*). Причетним до розробки цього поняття виявився також Е. Лабрусс, який у 1946 р. очолив у Сорбоні кафедру економічної історії і за чверть століття своєї педагогічної практики суттєво змінив рельєф історіографічного простору в Франції, привівши до успіху ціле покоління французьких істориків (20 чоловік), які згодом склали основу «третьох Анналів». Слід зауважити, що Е. Лабрусс зміг адаптувати для завдань історичного дослідження Французької революції кінця XVIII ст. метод Сіміана з вивчення економічних структур

«великої» і «середньої тривалості», що відчували кон'юнктурний вплив «короткого часу». Іншим джерелом формування «матриці Лабрусса» стала історична демографія, що виявила нові можливості статистичної обробки історичних джерел, у першу чергу — церковних приходських книг. Створена ним модель виявилась дієвою для більш ніж двох поколінь молодих істориків. З ним також пов'язаний розквіт «регіональних дисертацій», завдяки яким його учні (П. Губер, П. Вілар, Е. Ле Руа Ладюрі, М. Агюлон, Ж. Дюбі, П. Шоню, М. Вовель, А. Корбен та ін.) розпочали свої блискучі кар'єри.

Четверте питання присвячено розгляду діяльності «третього покоління», в якому «рух Анналів» отримав світову аудиторію шанувальників, котрі відкрили для себе чисельні твори нащадків легендарної традиції. Це велике історіографічне виробництво отримало назву (і самотазву) «Нової історії», що підкреслювала революційний за розмахом оновлений характер досліджень і спадковість з полемічними маніфестами «перших Анналів». Очевидною інновацією по відношенню до них стала схильність до «концептуальних форм історії», до конструювання логічних гіпотез, що передували роботі із джерелами. Одночасно «Нова історія» привітала у своїх маніфестах усі революційні починання в дослідженнях, намагаючись здійснити справжній «епістемологічний розрив» із попередніми її формами знання. Появі нової історичної проблематики чимало сприяли: втрата Францією своїх володінь у Африці, військова поразка Франції в Алжирі, зміна ринкової кон'юнктури на початку 1970-х рр., що супроводжувалася економічним спадом, інфляцією і безробіттям, соціальні протести 1968 р. Нові дослідження намагалися виявити історичну глибину трансформацій в галузі повсякденного життя, моральних підвалин, сімейних відносин, соціальної ролі жінок тощо. Також відродився інтерес до Середніх віків і сільської, патріархальної Франції. Сучасні французькі дослідники Г. Бурде і Е. Мартену вирізняють чотири структуралістських течій в історії, що охоплює історіографічне виробництво «третьох Анналів»: 1) «броделівський» напрям досліджував глобальні структури з повільними еволюціями, усе повторюване і банальне в історії; 2) «мутаційний підхід», асоційований із дослідженнями Фуко вивчав стабільні стани соціальних структур, але з акцентом на переході від одного стану до іншого («серійна історія» за виразом П. Шоню); 3) напрям структуралістської антропології, що аналізував в історії замкнені цілності — ритуал, текст, документ та ін.; 4) дослідницькі практики ментальності.

П'яте питання присвячено характеристиці новітнього періоду історії «Анналів». Наростаюча критика з різних горизонтів гуманітарного знання, дискредитувала всі наукові моделі, що асоціювалися з «Анналами». Вникаючи в нюанси «епістемологічного повороту» довелось «четвертому поколінню Анналів», що змушене відповідати на негативні відгуки, адресовані усім їх попередникам. У 1979 р., у зв'язку із 50-річчям видання відомого журналу, редакція сама дала поштовх до ревізії усталених позицій. Але якщо для неї «Анналі» стали об'єктом

спокійного історіографічного переосмислення «золотої легенди», то зовнішній світ намагався усіяко критикувати, закликаючи відмовитися від тієї моделі науковості, яка некритично копіювала «природнонаукову парадигму». Потрібно зауважити, що у 1988 — 1989 рр. «четверті Анналі» оголосили «критичний поворот», закликаючи до переосмислення історіографічних практик і новим експериментам в історії. В якості основних векторів інновації рубежу 1980 — першої половини 1990-х рр. можна виділити наступні напрями сучасної французької історіографії. Перший, нова культурна історія соціального (Р. Картьє) постулює критичне переосмислення спадщини історії ментальностей через ключове поняття «репрезентацій». Другий, рефлексивна історія «у другій ступені» як культурна в широкому сенсі (М. Гоше, П. Нора). У цьому проекті переосмислюються самі виражені явища високої культури и знань одночасно — «когнітивні диспозиції, які дозволяють акторам рухатися всередині певної культури». Ж.-Ф. Сірінеллі виступає за союз культурної історії (вивчення форм репрезентації світу всередині людської групи) і відродженої політичної історії. Третій, міждисциплінарний альянс з економікою, географією, правом і соціологією, на базі якого, за задумом Б. Лепті, повинна відбутися кристалізація «прагматичної парадигми», що продовжує «критичний поворот». Четвертий, «ігри масштабів», що передбачає зміни масштабів історичного дослідження в залежності від визначеного завдання і пошук нових способів опису (поєднання мікро- і макро-підходів). П'ятий, ряд істориків-анналістів крізь призму оновленої історичної антропології підтримують інтерес до простору і еволюції незахідних цивілізацій, беруть участь в методологічних дискусіях і розвивають проект «перехресної історії». Крім того, сьогодні спостерігається новий підйом політичної історії, представлений різними напрямками, кожний з яких має свою інституціональну і концептуальну основу (Р. Ремон, М. Агюлон, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гофф, П. Нора).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Дисциплінарний масив публікацій — поняття, прийняте в науковому середовищі для відображення сутності наукової дисципліни та окремих її явищ і процесів через емпіричні відомості, отримані з різноманітних наукових публікацій.

Задум — щось нереалізоване (ще або взагалі). Цей феномен, як правило стає об'єктом історіографічного дослідження, зазвичай описового характеру, у двох випадках: а) коли задум так і не був втілений у життя і, отже, залишився самостійним фактом історії, історичної науки, фактом культури, суспільного життя, нарешті, творчої біографії; б) коли різниця між відомим з певних джерел (планів, чернеток, листів та ін.) задумом та його реалізацією може потенційно стати джерелом нетривіальних висновків.

Ідеологія — система ідей та цінностей, що покликана згуртувати однодумців на основі прийнятої для них концепції природного й соціального довілля.

Інтелектуальна історія — поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни (аналогічної політичній чи економічній історії), яка вивчає історичні аспекти усіх видів творчої діяльності людини. У вузькому розумінні її завдань, вона вивчає історію ідей та ідейних систем, історію науки, громадської, політичної, філософської, історичної думки (історію гуманітарного знання); у широкому розумінні — ще й історію умов і форм інтелектуальної діяльності, тобто соціального, політичного, релігійного, культурного контексту, історію різноманітних духовних явищ з точки зору їх ролі в житті суспільства.

Інтерпретація (лат. *interpretatio* — тлумачення, пояснення) — когнітивна процедура встановлення змісту понять чи значень елементів формалізму через їх аплікації на ту чи іншу предметну сферу, а також результат зазначеної процедури. Інтерпретацію проводять з метою встановлення того змісту, який вклав у свій твір автор. Систематизоване вчення про історичну інтерпретацію джерел у логічно обґрунтованому вигляді виклав у своїй «Методології історії» О.С. Лаппо-Данілевський.

Історична думка — історично визнане поняття, що включає в себе сукупність умовиводів, переконань, систему суджень про суспільний розвиток, а також узагальнене відображення історичної дійсності. Історична думка може бути обумовленою світоглядом, ідеологією або політикою.

Історична наука — одна з фундаментальних суспільних наук, що вивчає генезу людського суспільства в усій її різноманітності та конкретності. Вона відображає потребу людського суспільства у самопізнанні, звідси — історична наука як одна з головних форм самопізнання людства. Історія (гр. — *istoria*) — розповідь, оповідання про те, що вже давно вивчено, досліджено. Часто історичну науку задля стислості називають словом «історія».

Історична пам'ять — одна з базових категорій історичної науки. Пам'ять є однією з властивостей нервової системи людини, тому, поперед усе, вона досліджується психологією. У загальному вигляді пам'ять можна охарактеризувати як здатність людської свідомості відтворювати минуле. Історична пам'ять виступає однією зі складових суспільної свідомості. В основі історичної пам'яті лежить закріплення індивідом знань про минуле.

Історична психологія — це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає психологічний склад окремих історичних епох, а також змін психіки й особливостей людини в культурному макрочасі.

Історичне знання — одна із складових частин знання як загальнонаукової та філософської категорії. Воно характеризується, по-перше, суб'єктивністю й індивідуальністю отримуваних дослідником результатів; по-друге, своєрідною «анонімністю» джерел знання та автономністю дослідницького процесу; по-третє, історичністю знання; по-четверте, претензією на об'єктивність, оскільки в процесі пізнавальної діяльності, особливо в період постановки завдань дослідження, історик має справу, як правило з сучасністю.

Історичне поле — це та сукупність свідочств, що містяться в необроблених історичних джерелах, яка стає об'єктом історичного дискурсу (в термінології Х. Уайта).

Історичний інтерес — це увага до явищ із погляду на їхнє виникнення та розвиток. Історичний інтерес знаходить свою реалізацію в історичному пізнанні.

Історіографічна модель — це узагальнена абстрактна конструкція, яка використовується для пізнання.

Історіографічне джерело — специфічна група джерел, які містять інформацію про історіографічний процес і водночас постають доробком цього процесу (монографії, статті, рецензії, критичні огляди, доповіді, чернетки, нотатки, плани робіт, мемуари, щоденники, приватне та ділове листування, офіційні, діловодні документи тощо).

Історіографічний факт — це об'єкт історіографічного дослідження, факт історичної науки, що містить в собі інформацію щодо історичного знання.

Історіографія (від грец. *historia* — оповідь про минулі події і *grapho* — пишу) — спеціальна історична дисципліна, яка вивчає історію розвитку історичних знань, історичної науки. Нині мають місце при наймі два значення цього терміна: 1) наукова дисципліна; 2) синонім історичних творів, історичної літератури взагалі. Розрізняють проблемну та теоретичну історіографію (І. Колесник), або загальну (досліджує розвиток історичних знань, історичної науки в цілому), предметну (історіографія історії окремих регіонів, країн, сфер людської діяльності) та проблемну (вивчення історії опрацювання певних наукових проблем) історіографію (М. Варшавчик).

Історіографічний процес — це об'єктивний, цілісний процес генези та розвитку історичного пізнання, накопичення та удосконалення історичних знань.

Історіографічна ситуація — певний фрагмент історіографічного процесу в його конкретному просторово-часовому вияві (історіографічна ситуація довкола робіт М. Блока чи історіографічна ситуація за часів М. Блока)

Історіописання — термін, що рідко вживається в сучасній історичній науці, означає процес створення історичних творів у письмовій прозаїчній формі.

Історія повсякденності — напрямок антропологічно орієнтованої історичної науки, що вивчає певний зріз взаємодії соціального простору й часу, сферу людської життєдіяльності, в процесі якої здійснюється безпосереднє й опосередковане спілкування людей як суми мільярдів доль людей протягом усього історичного розвитку.

Кліометрія, кліометрика (від грец. *Klio* — муза історії, *metreo* — Вимірною) — спеціальна історична дисципліна, яка розробляє і застосовує економічну теорію, а також кількісні та математичні методи для описування та пояснення історичних явищ і процесів у сфері економічного розвитку.

Концепція — система доказів певного положення, провідний задум, певний спосіб розуміння, трактування будь-якого явища. У історичному дослідженні термін «концепція» використовується також для позначення сукупності історіографічних фактів.

Криза науки — ситуація, коли в науковому співтоваристві настає момент незадоволення результатом усієї попередньої наукової діяльності, трапляються суттєві зміни у структурі наукового знання, ставляться під сумнів наукові методи та теорії.

Культурна історія — поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни, яка вивчає історію культури в широкому розумінні цього слова, а також як поняття, що фіксує напрям у розвитку історичної науки, для представників якого характерне дослідження історії людства у «культурному вимірі».

Мікроісторія — напрям досліджень, що виник наприкінці 70-х — 80-х рр. XX ст. у ряді країн Західної Європи, представники якого намагались усвідомити історичний процес крізь призму мікроаналізу (доля конкретної людини, взаємини в невеличкому соціальному середовищі, подія одного дня тощо), зосередили свою увагу на історії побуту та повсякденності, заглибились у дослідженні локальної спільноти.

Модернізм — у сучасному інтелектуальному просторі вживається у різних дисциплінарних вимірах: 1) історико-філософському — розуміється неокласичний стиль філософського мислення, витоки якого можна побачити ще в критиці І. Кантом абсолютності й універсальності розуму та в гегелівсько-марксистських ідеях історичності мислення. На цих підвалинах формується можливість визначення плюралістичного бачення світу відповідно до обраних пізнавальних стратегій. 2) історико-культурному — певний і разом з тим умовний період в історії культури в її європейсько орієнтованому вимірі (кінець XIX — середина XX ст.). У сфері історичної науки початок модернізму можна датувати з так званої кризи історичної науки (кінець XIX — початок XX ст.), а за верхню хронологічну межу прийнято вважати початок розповсюдження в 60–70-х рр. XX ст. ідей пост структуралізму.

Напря́м в систе́мі історично́ї нау́ки — об'єднання істориків за принципом методології, тематики і проблематики досліджень (культурно-історичний та історико-економічний напрям в середині позитивістської течії), іноді за політичною орієнтацією (ліберально-буржуазний чи радикально-демократичний напрям в середині Романтичної течії; буржуазно-дворянський і радикально-демократичний напрям в історіографії Просвітництва) (Є. Гутнова).

Наукова школа в історіографії — вузька група істориків, що вирізняється або єдністю методологічних прийомів, або окремими методологічними нюансами в межах одного методологічного проблемного напрямку, чи походження від спільного вчителя, які дотримуються його принципів (Є. Гутнова).

Наукове співтовариство — поняття для характеристики різних комунікативних одиниць, які формуються з наукових співробітників для проведення досліджень і виконання інших видів наукової діяльності.

Неокантіанство — напрям у філософії, започаткований у середині XIX ст. У період 1880–1930-х рр. став пануючим у середовищі ряду німецьких університетів, поступово поширився в Франції та інших країнах. На початку XX ст. неокантіанці зробили вагомий внесок у розвиток наукового пізнання історії, зокрема, найбільший вплив на історичну науку мала баденська школа, найвідомішими представниками якої були В. Віндельбанд і Г. Ріккерт.

Норми в науці — правила, які регулюють поведінку людей, зайнятих науковою діяльністю, і які не мають статусу юридичних законів. Такі норми поділяються на два типи: методологічні й етичні. Перші визначають правила отримання, перевірки та введення до наукового обігу нових знань. Сукупність етичних імперативів («науковий етос») складає основу професійної етики.

Одиниця інформації — найменша частина інформації. Цей термін у 1948 р. ввів Шеннон у зв'язку з поняттям кількості інформації. Як одиниця інформації може виступати все, що трансформує: знак, слово, текст, думка тощо.

Парадигма (від грец. *paradeigma* — приклад, зразок) — в концептуальна схема, модель постановки проблем та їх вирішення, яка панує протягом певного історичного періоду. Термін був уведений Т. Кунном.

Позитивізм (фр. *positivisme*, від лат. *positivus* — позитивний) 1) в широкому значенні — поняття, яке фіксує загальнокультурну (ідеологічну) настанову «західної» свідомості, що склалася в процесі становлення капіталістичного суспільства, 2) це парадигмальний гносеометодологічний підхід, згідно з яким позитивне знання може бути здобуто як результат суто наукового пізнання. «Позитивне знання» і «позитивна наука» протиставляються у позитивізмі традиційній філософії як «метафізиці».

Програма дослідження — виклад теоретико-методологічних передумов, загальної концепції в узгодженні з основними цілями роботи, що починається з гіпотез дослідження із зазначенням правил процедури, а також логічно послідовних операцій для перевірки гіпотез.

Просвітництво — ідейно-культурна течія на межі середньовіччя та нового часу, соціально-політичним чинником якої був перехід від феодалізму до буржуазного ладу. Спираючись на видатні здобутки попередніх епох духовного злету людського суспільства (Античність і Ренесанс) Просвітництво виробило модель ідеального соціального устрою, засадничі риси якої утворили фундамент сучасної цивілізації.

Романтизм — складний, внутрішньо суперечливий рух у західноєвропейській культурі, якій зародився на межі XVIII–XIX ст. і торкався всіх сфер духовного життя. Романтична течія в історіографії була направлена проти просвітницьких ідей. На початку XIX ст. відбувся піддрив оптимістичної теорії історичного прогресу. Гірке розчарування викликали невиправдані надії на перемогу розуму і на інші блискучі обіцянки просвітників.

Соціальна історія — одна з провідних субдисциплін (галузей) сучасної історичної науки. Вона сформувалася до Другої світової війни в країнах Західної Європи, а у повоєнний час посіла провідні позиції в країнах Старого Світу, США та ін. Сучасні трактування соціальної історії наближають її до людини, що відкриває нові можливості мікроаналізу.

Соціальна історія науки — науковий напрямок (наукова дисципліна), в межах якого вивчається розвиток науки у зв'язку з розвитком суспільства, взаємодія науки на різних етапах її історії з економікою, ідеологією, політикою, культурою і т.п.

Соціальна свідомість — філософська категорія, яка означає фундаментальну спроможність соціальних суб'єктів відображати соціальну та природну дійсність при визначальному впливі суспільного буття.

Статус наукової дисципліни визначається її місцем у суспільстві. Це сприйняття предмета дисципліни різними науковими групами спеціалістів, як пов'язано з «об'єктивними» і «суб'єктивними» ознаками, тобто ціннісне і вибіркове сприйняття наукової дисципліни.

Стиль мислення — напрям думок відповідної історичної епохи, загальноприйняті стереотипи інтелектуальної діяльності. На відміну від парадигми, дослідницької програми та методу, стиль мислення знаходиться поза межами предметного змісту наукового знання, забезпечуючи зв'язок науково-пізнавальної дійсності з культурою в цілому.

Суспільна думка — динамічна система оцінок, суджень, поглядів людей певної історичної доби щодо соціальних умов своєї діяльності та існування. Її змістовні характеристики визначаються національно-державними чинниками, а якісні — особливостями суспільно-політичного устрою, його рівнем цивілізаційного розвитку і ступенем духовно-інтелектуальної культури громади.

Течія в історичній науці — найбільш широкі і, як правило, аморфні групи істориків, об'єднані найбільш загальними методологічними принципами, в середині яких можуть знаходитися різні напрями чи школи (Гуманістична, Просвітницька, Романтична, Позитивістська течії) (Є. Гутнова).

Тип історико-наукового дослідження — сукупність праць, об'єднаних загальним предметом і завданнями. До праць з історіографії можна застосувати наступну класифікацію. 1) Основний тип історіографічних досліджень — проблемні праці, що висвітлюють вивчення окремих проблем історії (середньовічного міста, Першої світової війни тощо). Будучи результатом поглиблення спеціалізації, вони, з одного боку, дозволяють глибше простежити еволюцію кожного питання, з іншого — призводять до звуження наукових інтересів, послаблення взаємозв'язків. 2) Праці, присвячені окремим діячам історичної науки, які характеризують творчу лабораторію того чи іншого вченого-історика, його наукові, суспільно-політичні погляди, умови праці, стосунки з колегами, учнями і т.п. 3) Праці, в яких простежується розвиток історичної науки або її напрямків в окремих країнах або групах країн упродовж значних відрізків часу (історіографія французька, німецька і т.п.), а також роботи, присвячені історичній думці тієї чи іншої великої історичної епохи (середньовічна історіографія, історіографія епохи Відродження). 4) Узагальнюючі дослідження, що дозволяють скласти уявлення про розвиток історичної науки як цілісного явища, виявити закономірності її розвитку, взаємодії з іншими формами суспільної свідомості — філософією, релігією, мистецтвом, а також з матеріальною практикою і соціальними умовами тієї чи іншої епохи.

Усна історія — галузь історичних знань, що почала інституціонально формуватися з середини ХХ століття, коли у США, а пізніше у країнах Західної Європи (Англія, Франція, Італія) виникли товариства усної історії (Oral History Review), почали виходити спеціалізовані видання. Словосполучення «усна історія» вперше було використане професором Колумбійського університету А. Невісом у 1948 р., який розумів під цим терміном збір і використання спогадів про історичні події, викладені у словесній формі.

Цінності в науці — категорія, за допомогою якої визначають діяльність учених і практичне значення результатів їхньої діяльності.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тема 1. Антична історіографія.....	6
Тема 2. Західноєвропейська середньовічна історіографія.....	9
Тема 3. Візантійська історіографія.....	11
Тема 4. Історіографія раннього нового часу.....	14
Тема 5. Просвітницька історіографія.....	17
Тема 6. Історіографія романтизму.....	20
Тема 7. Основні напрямки і школи позитивістської історіографії.....	24
Тема 8. Обличчя історіографи першої половини ХХ ст.	27
Тема 9. Школа “Анналів” та її вплив на історичну думку новітнього часу.....	30
Термінологічний словник.....	35

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОПИЛОВ Сергій Анатолійович

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої
історії Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

ІСТОРІОГРАФІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ

**Методичні рекомендації
до семінарських занять для студентів
денної та заочної форм навчання**

Підписано до друку 06.11.2009 р. Формат 60x84/16. Папір офісний.
Гарнітура «Jornal». Друк різнограф. Обл.-вид. арк. 2,7.
Умовн. друк. арк. 2,4. Тираж 100. Зам. № 360.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка.
Вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.